

Piikkejä ja kommentteja kulttuurintutkimukseen

Kalevala. Kansalliseepokset ovat olleet kuvitelmia kansallisen kulttuurin sankarillisesta menneisyydestä, mutta niin kuin Kalevalakin, ne eivät kerro mitään aikansa ihmisten todellisesta elämästä, kansankulttuurista. Kalevalan kokoajana Elias Lönnrot keräsi runoja eikä ollut kiinnostunut karjalaisten elämänmenosta, esim. kosinta- ja häätavoista. Kalevalan ns. kalevalamittaisten runojen taustalla on venäläisiä bylinoita, joita Karjalasakin laulettiin, monen kulttuurikauden ja monien kansojenkin lauluperinnettä. Juuri ne loivat Kalevalaan eksotiikkaa, jota suomalaisten menneisyydessä ei ole ollut.

Karjalaisessa kosinta- ja hääperinteessä ei ole mitään todellista tietoa siitä, että veli voisi luvata sisarensa joillekin miehelle aviopuolisoksi, tai että sulhasehdokkaille asetettaisiin tehtäviä, kuten vaatimus kyntää kyinen pelto. Kalevalan kosintamenot ja maailmankuvat ovat venäläisiä. Karjala oli vahvasti matriarkaalinen kulttuuri, avioliiton solmiminen ja häämenot olivat naisten riittejä, kosintatilaisuudessa puhemiehenä toimi sulhasen äiti. Länsisuomalainen Lönnrot teki Kalevalan häistä länsisuomalaisen kyläjuhlan, mutta liitti juhlan ohjelmanumeroiksi karjalaisten sukuhäiden häälaulut. Todellista tietoa esim. vanhimmista kosintatavoista kertoo pikemminkin tuppikosinta (Suomen perinneatlas kartat 9-10).

Kalevala on aikansa meritokratian metaeepos, jonkinlaista kansanlaulajien henkisen perinnön varastamista. Siitä on tullut käsittämätön kansallinen kulttuuriraamattu, jota taiteilijat, ideologit, feministit ovat käyttäneet tukemaan omia tulkintojaan Suomen kansan menneisyydestä, vaikkei se kerro mitään suomalaisten metsästäjä-keräilijöiden tai kaskiviljelijöiden elämästä. Kalevala on myös suuri kansallinen runoteos, vaikka tuskin monikaan suomalainen on jaksanut lukea sen alusta loppuun. Teoksena se on samanlainen kooste kuin, jos esimerkiksi päivän sanomalehti leikattaisiin muutaman lauseen palasiin ja niistä koottaisiin uusi kokonaisuus, kaikki lauseet olisivat aitoja, alkuperäistä tekstiä, niin kuin Kalevalan säkeetkin, mutta uusi sisältö tekstin koostajan mielikuvia. Vanhan epiikan runomittakin on nimetty *kalevalamitaksi*, aivan kuin se vahvistaisi kansaneepoksen sanomaa. Julkaistessani Suomen perinneatlasoksen toisen painoksen (2007), poistin nimityksen kalevalamitta ja palautin termin vanhamittainen laulutapa, se kuvaa eroa vanhan epiikan ja uusien kansanlaulujen välillä. 2.3.2026

Rakennemuutokset. Seuraavassa on rakennemuutoksia kuvaavia termejä, jotka olen ottanut käyttöön tai joiden merkityksiä olen täsmentänyt.

Paikalliset eli lokaaliset - delokaaliset – postlokaaliset kulttuurit.

Termit perustuvat ajatukseen, että yhteisöjen niin kuin yksilönkin kulttuuri on sopeutuvista tulevaisuuteen, siihen tulevaisuuden toimintaympäristöön, jonka luo ajalle ominainen hallintateknikka. Kun vallitseva teknikka muuttuu totaalisesti, tapahtuu rakenneuudistus, jonka edetessä syntyy uusi ympäristö ja uudessa ympäristössä toimiva kokonainen uusi kulttuurijärjestelmä. Vanhat kulttuurirakenteet menettävät merkityksensä, lakkaavat toimimasta ja katoavat. Muutos koskee kaikkia kulttuurialueita, koko elämänmuotoa, myös yhteisöjen valtarakenteita, arvoja, etiikkaa, uskontoja, ideologioita. Sopeutuminen tulevaisuuteen tuo uudet sosiaaliluokat, menestyjät ja häviäjät. Voittajat ovat ne, jotka sopeutuvat nopeimmin. Rakennemuutos ei ole ”jatkumo”, vaan prosessi, joka päättyy lopulta totaalisesti uuteen kulttuuriin.

Paikalliset kulttuurit ovat (olleet) yhteisöjä, jotka loivat paikallisessa ympäristössä toimivia kulttuurisia ratkaisuja. Tyypillisimpiä ovat agraarikylät, niissä ihmislaji on elänyt tuhansia vuosia. Yhteisöjen ympäristötekniikka oli paikallista ja fyysistä, toimeentulo pe-

rustui erilaisiin viljelymuotoihin (esim. Suomessa pelto- ja kaskiviljelyyn), jotka toimivat erilaisissa paikallisissa luonnonympäristöissä. Elämänmuoto sopeutui oman ympäristön elinehtoihin, paikalliseen tulevaisuuteen. Paikallinen kulttuuri loi omaehtoinen rakennettun ympäristön, niillä oli oma, kieli tai murre, omat keskinäiset juhlat ja jopa uskonto. Tiiviisti rakennetuille kylille oli tunnusomaista yhteisöllisyys, kulttuurin tehtävänä oli säilyttää kylä harmonisena yhteisönä, joka selviäisi yhdessä.

Avainrakenteita olivat hyvä naapuruus, lähimmäisyys, vastavuoroinen auttaminen, yhteisvastuu ja käyttäytymisnormit. Korkea- eli kirjauskonnot: kristinusko, buddhalaisuus, islam syntyivät agraariyhteisöissä ja tukivat yhteisöjen etiikkaa. Näin syntyivät ja säilyivät olemassa omavaraiset etniset yhteisökulttuurit, kansallisten kulttuurien perusta.

Delokaaliset (ylipaikalliset) kulttuurit ovat keskitettyjä kansallisia valtiokulttuureita, jotka syntyivät konetekniikan (höyry-, sähkö- ja polttomoottorien) tultua käyttöön. Yhteiskunnan ympäristö siirtyi paikallisten kulttuurien ulkopuolelle, yhteisöjen tuli sopeutua ulkopuolella tuotettuun tekniikkaan, kansainväliseen taloudelliseen ja kulttuuriseen kehitykseen. Konetekniikka teki mahdolliseksi ympäristöstä (esim. koskivoimasta) riippumattomien tuotantolaitosten synnyn, kulttuurin välineiden massatuotannon ja uudet ammatirakenteet. Kulttuuria alkoivat hallita fossiilisen polttoaineiden varassa kulkevat autot, traktorit ja erilaiset koneet. Suuressa rakennemuutoksessa toisen maailmansodan jälkeen ihmisen toimintaympäristöä olivat teollisuuslaitokset, liukuhihnat, autoille suunniteltu yhteiskunta.

Näin syntyi delokaalinen, kansallinen valtiokulttuuri, meritokratia, jonka avainrakenteita ovat hierarkkiset keskitetyt organisaatiot: keskushallitukset, keskusorganisaatiot, keskusliikkeet, keskuskoulut, kulttuurikeskukset. Kulttuurin ideaali oli pohjoismainen hyvinvointivaltio, kansalaisyhteisö, joka huolehti kansalaisistaan syntymästä kuolemaan. Valtionkulttuurin voittaja on ollut koulunkäynyt meritokraatti, joka toteutti oman keskitetyn organisaationsa kansainvälisiä kehitystavoitteita.

Postlokaalinen kulttuuri on rajaton ja paikaton digitaalikulttuuri, globaali, universaali kulttuurijärjestelmä, jonka perusrakenteita ovat planetaariset toimintaverkostot, maanosavaltiot ja gigapolit (metropolit). Tulevaisuuden luo digitaalitekniikka: digitalisaatio, automaatio, robotisaatio, tekoäly, maailman yhteiset aivot. Digitaalitekniikka tekee mahdolliseksi maapallonlaajuiset talous-, hallinta- ja tietojärjestelmät, eri alojen globaalit teknosysteemit, jotka ovat ottaneet haltuunsa maailmanlaajuisen toimintaympäristönsä tiedon, tekniikan ja tulevaisuuden. Ihmiskunta siirtyy yhteiseen digitaaliseen kulttuurijärjestelmään, yhteiseen virtuaalitodellisuuteen. Kun digitalisaatio toteutuu, nykyisistä kansallisista valtiokulttuureista ei jää jäljelle mitään todellisia rakenteita, ei nykyisiä instituutiota eikä nykykulttuurin arvomaailmaa.

Maanosavaltiot, gigapolit ja yksi kulttuuri. Sopeutumista tulevaisuuteen ohjaavat "kansainvälinen pääoma" ja "markkinavoimat". Globaalin talouden päämäärä on ylikansallinen toimintaympäristö, jossa pääomat, tavarat ja ihmiset liikkuvat rajattomasti maailmalla maapallolla ja varmaan lähiavaruudessaakin. Kansallisvaltio on globaalin talouden vastarakenne, globalisaation jarru, jonka kansainvälinen pääoma tulee raivaamaan rajattoman kasvun ja kehityksen tieltä. Ihmisen ja ihmisyyhteisöjen kulttuuri on sopeutumisesta tulevaisuuden yhteiseen kulttuuriympäristöön.

Häätavat

Kylähäät – sukuhäät (Pohjolan häät 1981, Perinneatlas 1994). Menneisyydessä pelto- ja kaskiviljelyn rakenteet erosivat toisistaan, ne näkyvät myös häätavoissa.

Sukuhäät ovat rakenteeltaan sukukeskeisten yhteisöjen, kuten kaskikulttuurien häänäytelmä, joka keskittyi morsiamen siirtymäriittien ympärille. Tyypilliset sukuhäät ovat olleet karjalaiset lauluhäät (itkuhäät), joiden seremonioihin kuului oma vanhamittainen häälaulus. Karjalan vahvasti naisvaltaisessa kulttuurissa häät (itkuhäät) olivat naisten johta-

ma (omistama) riitti, niin kuin muutkin elämänkausiirit. Lauluhäissä morsian erotettiin perheestään, kodistaan ja nuoren tytön elämästä ja saatettiin sulhasen suurperheen täysivaltaiseksi jäseneksi. Kaikkiin häiden jaksoihin kuului oma laulunsa, jotka naiset esittivät, niillä vahvistettiin sukujen välistä uutta liittoa.

Kylähäät ovat olleet paikallisten yhteisöjen (agraarikylien) hääjuhla, jossa hääpari johdatettiin kyläläisten läsnä ollessa avioliitossa olevien asemaan ja omaan säätyynsä. Esi-merkiksi länsisuomalaisiin kylähäihin kuului alkuaan kylän yhteinen ateria, nuoren parin varustaminen yhteisön jäseneksi (häämaljojen juonti ja häälahjat), hääparin julkinen häävuoteelle vienti (avioliiton alkaminen), 1600-luvulta lähtien kirkollinen vihkiminen ja lopuksi häätanssit. Alkuaan kylähäihin osallistui koko kylä ja hääriiteissä vahvistettiin kyläyhteisön sosiaalisia rakenteita, naapuruutta, keskinäistä auttamista ja yhteistä tulevaisuutta.

Tanssin rakennemuutokset

Ryhmätanssit. Sosiaalisen tanssin historia alkaa Suomessa 1600-luvun kylähäistä, joissa häämenoja alkoi johtaa hääpelimanni. Ryhmätanssit kuuluvat aikaan, jolloin tanssittiin yhdessä, yhtenä ryhmänä noudattaen samoja tanssiaskelia. (Reciprocity Systems 1969, 210). Vanhimpiin ryhmätansseihin kuuluu ilmeisesti ns. pitkätanssi, jossa hääväki kulki laulaen, myöhemmin pelimannin johdolla pitkänä jonona ensin häätalossa, sitten ympäri talon ulkorakennuksia lopulta läpi kylän kaikkien talojen.

Pitkätanssi oli isojakoa edeltäneiden tiiviiden ryhmäkylien perinnettä, jolla vahvistettiin kylän kollektiivista elämää, yhteistä olemassaoloa ja tulevaisuutta. 1700-luvulla länsisuomalaisiin kylähäihin tuli monenlaisia ryhmätansseja, joilla lujitettiin kylän ikäryhmien identiteettiä, kuten akkojen ja ukkojen ringit tai tyttöjen ja poikien ringit, naimattomien ja naimisissa olevien ringit. Ryhmätanssien perinne jatkui, kun ns. seurataanssit (hovitanssit, esim. franseesi) levisivät säätyläisten ja talollisten hääjuhliin, niillä manifestoitui luokkajakoa ja moraalista ylemmyyttä, ne olivat sosiaalisia tansseja aikana, jolloin häihin alettiin kutsua häävierait ja seurustelumuotona sellaista yläkulttuuria, jonka kirkkokin hyväksyi.

Paritanssit (esim. polkka, jenkka, masurkka) yleistyivät 1800-luvulla, osana ”romanttisen rakkauden” tuloa nuorten seurusteluun ja avioliiton solmimiseen. Paritanssit olivat naisen ja miehen keskinäistä tanssia, jonka aikana tanssiparilla oli mahdollisuus tutustua toisiinsa ja löytää seurustelu- ja lopulta aviokumppani. Taustalla oli isonjaon jälkeinen yksityisen maanomistuksen tuoma rakennemuutos, ryhmäkylien häviäminen, maanomistuksen kasaantuminen (talolliskulttuuri), sosiaaliset sääty- ja luokkaerot, sosiaalisen liikkuvuuden laajeneminen. Nuoret alkoivat pitää omia tanssitilaisuuksia, kylätansseja ja iltamia. Delokaalisen kulttuurin kaudella 1900-luvulla paritanssista tuli yhä enemmän vapaata seurustelua, juhlien ohjelmanumero ja viihdemuoto, tanssilavojen kulttuuria.

Yksilötanssi (soolotanssi) 2000-luvulle tultaessa, postlokaalisena kautena, jolloin yhteisöllisyys ja kollektiiviset normitkin ovat kadonneet, tanssiminen on kokonaan yksilöllistynyt, muuttunut jopa yksintanssimiseksi, soolotanssiksi, itsensä näyttämiseksi, omaan tunnemaailmaan katoamiseksi. Kun delokaalisena kautena paritanssit olivat keskinäistä huvia, naimattomin nuorten keskuudessa aviopuolison etsimistä, postlokaalisena aikana tanssipaikoista, kuten yökerhosta haetaan omaa viihtymistä ja uutta seksikumppania. Tanssikin palvelee yksilökeskeisyyttä, itsensä esille tuomista, yksinäisten ihmisten etsiessä toisia yksinäisiä ihmisiä.

Kommentteja muinaisuuden tutkimukseen

Samanismi – tietäjäys – noituus (Perinneatlas). **Samanismi** oli metsästäjä-keräilijöiden uskomusrakenne, joka hävisi tai muuttui viljelevän kulttuurin alkaessa. **Tietäjäys** on ollut (alkavien) viljely-yhteisöjen, Suomessa ennen kaikkea kaskiviljelijöiden elinpiirissä vaikuttavan yliluonnollisen tiedon hallintaa. Tietäjä oli roolinhaltija, joka riiteillään ja loitsuillaan pystyi turvaamaan viljelmien kasvun ja torjumaan luonnonympäristön uhat, pitämään yllä sukuyhteisöjen sosiaalisia normeja ja arvomaailmaa. **Noituus** on koettu agraaristen kyläyhteisöjen yhteisen elämän ja keskinäisen luottamuksen tuhoamiseksi, käytännössä tietäjyyden tai kirjauskontojen (kristinuskon) vastavoimien käyttämistä omien tavoitteiden (esim. karjaonnan) saavuttamiseen.

Väinämöinen, pyyntiveneen johtaja, perämies

Suomalaisessa perinteentutkimuksessa Väinämöisestä on esitetty perinnemytologiaan kuuluvia tulkintoja, joilla ei ole mitään tekemistä aikansa todellisuuden kanssa. Suomen kansan vahoihin runoihin kootut Väinämöisrunot olivat Karjalassa miesten lauluja, joita taustatietojen mukaan pyyntimiehet lauloivat valvoessaan öitä kevätkalassa, käsi kädessä ikään kuin soudun tahdissa. Väinämöinen oli erämiesten sankari, pyyntiveneen johtaja, joka tunsikin kaukopyytäjien ja turkismetsästäjien venereitit, metsästysmaat ja kalastuspaikat, koko sen ympäristön, jossa erämiehet liikkuvat. Hänet on voitu nostaa johtajaksi, joka kykeni hallitsemaan metsästäjien luontoa, pääsemään riistaeläinten haltioiden suosioon; soittaja ja laulaja, jota koko paikallinen eläinkunta tuli kuulemaan. Itämerensuomalaisissa aloissa pyyntiveneen perämies oli aikansa tärkein henkilö, tärkeämpi kuin samaani, ja ehkä siitä johtui, että Suomesta samanismi väistyi eikä siitä ole säilyneessä perinteessä juuri mitään tietoa.

Turkiskaupan huippuaikoina lähes asumatonta Itä-Suomea kiertelivät mm. Novgorodin karjalaiset ja virolaiset ammattimetsästäjät. Novgorod oli Euroopan turkiskaupan keskus, sen taloudellinen valta mureni vasta, kun Skandinavian ja Siperian turkiseläimet oli metsästetty loppuun. Turkisten metsästys oli aikoinaan suurimittaista luonnonvarojen hyötykäyttöä, sitä on verrattu jopa nykyiseen öljyteollisuuteen.

Voimme kuvitella, kuinka esimerkiksi Viron Väinäjoelta lähteneiden venekuntien oli ylitettävä Suomenlahti, löydettävä jokireitit Päijänteelle ja siitä eteenpäin aina Pohjanmaalle asti. Suomenlahti oli tuolloin kantasuomalaisen sisämeri. Veneen perämiehen oli tunnettava reitti läpi sokkeloisen saariston, löydettävä sisämaahan johtavat jokireitit, muistettava turvalliset väylät ja vaaralliset kosket, jotka takaisin tultaessa saattoivat tuhota venekunnan saaliineen. Satelliittipaikannuksen kaudella ei useinkaan ajatella, kuinka paljon ympäristötietoa tarvitaan, jos halutaan purjehtia Suomenlahdella tai suurilla sisäjärvillä ilman karttaa ja kompassia.

Väitöskirjassaan Klemetti Näkkäljärvi on tarkastellut, kuinka vanhojen poromiesten hyvä ympäristömuisti on syntynyt. Lapin poromiehet tallensivat muistiinsa kulkureittien horisontteja, suunnistivat ympäristössä näkyvien tuntureiden ja muiden esille nousevien kiinnekohtien mukaan, kokosivat tietopankkiinsa maisemia ja erikoisia luonnon muodotelmia. Sama muistamisen taito on täytynyt olla myös pyyntikuntien johtajilla, metsäisillä ja saaristoilla järvillä reittien tunnistaminen on ollut jopa vaikeampaa kuin tuntureilla.

Pitkillä veneretkillä viikinkien ja muiden erä- ja kauppamiesten, kaikkien veneellä soutavien oli tapana laulaa. Myös venäläisten veneen johtajien tiedetään laulaneet eeppejä sankarilauluja, bylinoita. Perämiehellä on ollut myös soitin, kannel tai muu kielisoitin, jolla hän säesti laulua ja ylläpiti tasaista souturytmää. Esilaulajana ja säestäjänä veneen johtaja joutui muistamaan lukuisia lauluja, luomaan uusia säkeitä ja tekemään kokonaan uusia teemoja, välittämään eränkäynnin kulttuuria uusille sukupolville. Venekuntien laulajina suuret pyyntijohtajat ovat itsekin saaneet laulujen rooleja ja muuttuneet sankarihahmoiksi.

Erämiesten johtajaan verrattuna samaani oli sielujen maailman viihdetäiteilijä. Näytöksissään samaani kuvasi kuulijoilleen sielunmatkoja, kertoi tuonpuoleisen maailman seikkailuja, saalistus- ja takaa-ajokertomuksia, joissa näytelmän toimijat selvisivät vaihta-

malla alituisesti sielunsa olomuotoa. Samaanikertomusten näyttämönä oli tuonpuoleisuus, sielujen maailma tai tähtitaivas, ei se arki, jossa metsästäjä-keräilijät tai ammattimetsästäjät elivät.

Kalliopiirokset. Aikansa todellisuudessa kalliopiirokset ovat kuuluneet eränkävijöiden kulttuuriin, pikemminkin initiaatoriihteihin kuin esim. samaanien kerrontaan. Metsästäjä-keräilijöiden yhteisöissä kalliopiiroksia on yleensä tehty pyhille paikoille, joissa nuoret pojat initioitiin aikuisiksi, Suomessa eränkävijöiden joukkoon, ja heille opetettiin metsästäjien taitojen ohella yhteisön käyttäytymisnormeja ja seksuaalitietoutta. Myös "kivikaudella" aikuistumisriitit ovat olleet välttämättömiä, niillä vahvistettiin nuorten tulevaisuutta, kykyä selviytyä elämästään aikuisten joukossa.

Muutamia huomioita kivikauden kulttuurin tulkinnoista. Suomen metsästäjä-keräilijöiden ja rautakauden viljelykylien historiassa on yhä Aarno Karimon kansallisromanttista perintöä, kuten esimerkiksi kuvitelmat linnavuorista sotien näyttämöinä, pakopaikkoina tai paikkoina, joilla vihollisen lähestyessä poltettiin merkkitulua. Minkä vihollisen?

Linnavuoret. Ketkä linnavuoria aikansa oloissa tarvitsivat? Esimerkiksi Päijänteen rantojen linnavuoret tuskin olivat paikallisten asukkaiden pakopaikkoja, pakoon on menty pikemminkin kauas korpeen. Linnavuoret ovat luultavasti olleet Novgorodin karjalaisten ammattimetsästäjien "tukikohtia", saaliiden käsittely- ja varastopaikkoja, ja lepopaikkoja, jonne ympäristössä kiertävät metsästäjät tulivat pyyntimatkojen välillä tapaamaan toisiaan; yhteisessä varastossa saaliit olivat myös paremmin turvassa paikallisten asukkaiden varasteluilta. Ne olivat kokoontumispaikkoja, jotka näkyivät horisontissa, jotka oli helppo löytää niin metsästäjien kuin turkisten ostajienkin. Hämeen asuttujen alueiden linnavuoret ovat ilmeisesti olleet turkisten, kuivatun kalan ja muiden pyyntituotteiden myyntipaikkoja, aikansa kauppakeskuksia, joiden sijainti oli helppo neuvoa Euroopasta tulleille kauppamiehille, turkisten ostajille.

Pettuleipä. Todellisuudesta vierasta on ollut myös käsitys pettuleivästä. Pyyntikauden suomalaisten, karjalaisten ja saamelaisten niin kuin monien muidenkin pohjoisten kansojen talvinen perusruoka oli pettuvelli. Talvisissa erämaissa pettu eli männyn nila on ollut terveydelle välttämätön "kasvis", sitä oli lähes ympäri vuoden saatavissa, eväsruekana se oli hyvin säilyvää ja kevyttä kuljettaa mukana. Pettu on tehnyt mahdolliseksi ympärivuotisen liikkumisen Suomen erämaissa.

Pettua ei ole syöty leipänä vaan keittona. Pettuvelliä valmistettaessa pata pantiin täyteen kalaa tai lihaa ja pettua, ja keitettiin kypsäksi. Näin turkismetsästäjät ovat voineet ilitaisin syödä päivällä pyytämänsä saaliit, mm. oravat. Pettuvelliä pidettiin vahvana ja hyvänä ruokana, vielä 1800-luvulla ja myöhemminkin saamelaiset halusivat syödä pettuvelliä ainakin viikoittain (J. Fellman), vaikka heillä oli ympärillään satojen porojen tokat. Pettuleipä on ollut viljelykulttuurin ns. hätäruoka, leipomiseen huonosti sopiva, halveksittu viljan korvike.